

Informe sobre el patrimoni hidràulic valencià**Informe sobre el patrimonio hidráulico valenciano**

Autor: Comissió de Promoció Cultural

Coordinadora: Isabel Morant Deusa

Aprovació: Ple de 26 de febrer de 2007

El sistema valencià de reg es remunta a l'època medieval. Però va anar creixent progressivament fins a abastar la gran superfície que coneixem hui, sobretot a partir de la segona meitat del segle XVII i el XVIII, quan es va superar la crisi agrària i demogràfica causada per l'expulsió dels moriscos, la qual va deixar abandonades algunes terres de l'interior. A finals del segle XVII, altres llauradors, esta vegada cristians vells, van ocupar els llocs abandonats, i es va produir un augment espectacular de les terres posades en cultiu. En l'època contemporània importa destacar les transformacions que experimenten les infraestructures, les quals es milloren i utilitzen a ple rendiment. En el moment actual, a pesar de la crisi de l'agricultura que amenaça els sistemes tradicionals de reg, estes infraestructures continuen en ús, formant part del paisatge valencià, amb el qual es fonen. Açò es dona tant a les zones costaneres, on les extensions regades són majors, com a l'interior, on el sistema de regs ha hagut d'adaptar-se a una altra geografia.

L'aspecte rellevant, no obstant això, és esta unitat paisatgística, en la qual s'inclouen una sèrie d'obres hidràuliques que constituïxen una *cultura material* composta pels ginys que, al llarg dels segles, van ser inventats per a regar, però també per a procurar una millor distribució de l'aigua a les poblacions. Entre estos elements es destaquen els molins, o els artefactes que van servir per a la captació de l'aigua de reg, coneguts com a mines, caves o alcavons, passant pels sistemes d'elevació d'aigüa, com sènies, bombillons, sanguangos, etc. En relació amb l'ús social de l'aigua podem parlar, també, del desenvolupament d'una *cultura immaterial*, expressada en l'entramat jurídic que constituïxen les ordenances i reglaments per a l'ús de l'aigua. El regadiu ha generat igualment un espai de socialització i de celebracions festives i religioses. L'exemple més rellevant és el

Tribunal de les Aigües de València, el qual, havent perdut funcionalitat, conserva, no obstant això, un gran valor simbòlic.

Des de fa uns 10 anys existix a la Universitat de València una unitat d'investigació per a l'estudi del *Territori* i del *Patrimoni* (ESTEPA), especialitzada en l'estudi dels regadius històrics valencians, des del punt de vista històric i actual. Esta unitat, dirigida pel professor Jorge Hemosilla, està duent a terme una sèrie d'estudis, molt minuciosos i detallats, que permeten fer conèixer i posar en valor el que els especialistes consideren un patrimoni singular lligat a la cultura de l'aigua.

En total s'han publicat 15 estudis corresponents a altres tantes comarques valencianes. El projecte ha estat finançat, fins ara, per la Generalitat Valenciana, a través de la Direcció General de Patrimoni, la Confederació Hidrogràfica del Xúquer i Aigües del Xúquer, a parts iguals. No obstant això, la seua continuïtat no està garantida, i s'ha de negociar periòdicament.

La Comissió de Patrimoni del Consell Valencià de Cultura va tindre l'oportunitat de conèixer de primera mà els resultats d'estos estudis en l'entrevista que, a instàncies de la comissió, vam mantindre amb el professor Heramosilla, qui, basant-se en els estudis realitzats, ens va fer conèixer l'abast i la importància d'este patrimoni. En el curs de l'entrevista, de tota manera, es van posar en relleu les cada vegada majors amenaces de desaparició d'este patrimoni hidràulic. Com advertia el professor Heramosilla, en molts casos els elements inventariats en els llibres ja no existixen. Han desaparegut junt amb el paisatge que els contenia.

Tres són, en opinió de l'expert, els factors que expliquen estes i futures desaparicions: la crisi de l'agricultura i la consegüent extinció d'una generació d'agricultors que, quan abandone el camp, no serà substituïda per altres; la modernització dels regs tradicionals substituïts pel goteig i, sobretot, l'especulació urbanística que difícilment s'atura davant del patrimoni: és el cas conegut de l'Horta de València, la degradació de la qual ha estat estudiada pel professor Guinot, qui en el seu dia va informar-ne esta comissió.

La bibliografia que hem tingut l'oportunitat de consultar per a la realització d'esta memòria no deixa cap dubte respecte de la importància del patrimoni hidràulic valencià. Els llibres publicats asseguren la memòria històrica. Però són també un punt de partida per a fer inventari del que tenim i del que podria ser útil conservar, i evitar que desaparega progressivament i en silenci, com en alguns casos que es denuncien.

És difícil saber què es deu i què es pot conservar. El territori ocupat és molt i som conscients que no tot és conservable. Sabem que hi ha canvis imparables, que en uns casos es consideren *progrés* i en altres conseqüències ineludibles generades per noves necessitats socials. Però també sabem que preservar raonablement és una necessitat i una demanda creixent de les poblacions que pot dur-se a terme sense grans despeses econòmiques o socials –com, d'altra banda, proposen els experts del projecte ESTEPA, els quals aconsellen *valorar, protegir i utilitzar*.

En este sentit assenyalen la necessitat de fer conèixer el patrimoni hidràulic si es vol que siga valorat per la població. Precisament en estos dies la premsa s'ha fet eco de la bona acollida que el públic de la Ribera ha dispensat a la presentació de l'últim llibre de la col·lecció *Recuperem Patrimoni*, dedicat al paisatge i al patrimoni de les Riberes del Xúquer, i de l'interés social i polític pels projectes de recuperació que estan en marxa en la zona.

D'altra banda, en la bibliografia mencionada es proposen exemples de recuperació del patrimoni hidràulic feta pensant en nous usos socials, en relació amb l'oci i el turisme rural. Entre ells la Ruta de l'aigua de Xelva, els molins de l'Alt Vinalopó, la sènia de Casas del Ríu o el Museu de l'aigua de Begís. Estes recuperacions ens assenyalen el camí que s'ha de seguir.

Amb tot i això, les intervencions són poques en relació amb l'extensió del patrimoni, encara que l'interés creixent de la societat i la cada vegada major implicació de les institucions pareixen augurar un futur més esperançador. Les diputacions provincials, alguns ajuntaments, la Direcció General de Patrimoni i fins i tot la Comissió Europea han respost positivament a les demandes de conservació i han finançat actuacions puntuals entre les quals s'ha de destacar la "Nòria de

Benijófar” i el complex de l'Assut de Rojals i la “Rueda Bernarda; l' aqüeducte de l'Arquillo del Convento de Xelva; el sistema hidràulic del Barranco del los Molinos d'Ares i l'Arroyo de Cortes de Pallás ; l'Assut de la Font d'En Carròs o la sènia de Casas del Río a Requena. Un exemple recent d'estes iniciatives és el projecte del Parc Fluvial del Túria , entre Vilamarxant i Manises, finançat per la Confederació Hidrogràfica del Xúquer.

El problema, no obstant això, persistix. Es troba a faltar una política més ambiciosa i de futur, per a la qual seria necessari comptar amb un Pla Estratègic del Patrimoni Hidràulic que, segons indicava el senyor Herмосilla en la seua compareixença, hauria de comprendre:

- La continuïtat de l'inventari i estudi dels elements que formen part del patrimoni, inclosa la memòria oral.
- La posada en valor d'estos elements, per mitjà de la difusió i promoció social.
- La conservació selectiva dels elements i la seua posada en valor per mitjà de l'ús pertinent, la qual cosa hauria d'implicar un estudi sobre la viabilitat econòmica i la manera d'harmonitzar els interessos públics i els privats.

En este sentit, considerem oportú:

Que la Direcció General de Patrimoni impulse l'acceleració del valuós treball d'estudi i catalogació que en este moment esta duent a terme la Universitat de València.

Que la Generalitat encarregue un pla estratègic que servisca de base per a una política de conservació a mitjà i llarg termini, en el qual pareixeria lògic interessar a altres entitats públiques i privades i molt especialment a la confederació Hidrogràfica del Xúquer o Aigües del Xúquer, per tal que col·laboren en projectes puntuals de conservació. Això sense oblidar el paper dels municipis, l'acord dels quals pareix necessari per a l'èxit del projecte.

Pensem que seria oportú:

Que el Consell Valencià de Cultura proposara una reunió al més alt nivell entre la Generalitat i els responsables de la Universitat per a tractar de la possibilitat d'elaborar un Pla Estratègic del Patrimoni Hidràulic, a la qual reunió podria afegir-se la presidència de la Confederació Hidrogràfica del Xúquer, Aigües de València i Confederació Hidrogràfica del Segura, com a entitats que vénen participant en els projectes d'estudi i conservació del patrimoni.

BIBLIOGRAFIA

Jorge Hermosilla (dir): *Regadius Històrics Valencians*. Recuperem Patrimoni, Edita Generalitat Valenciana, València – 1997- 2007.

Jorge Hermosilla i altres: “ Entorn al Patrimoni Hidràulic del regadiu històric valencià”. Saitabi, revista de la Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, en premsa.

Informe sobre el patrimonio hidráulico valenciano

El sistema valenciano de riegos se remonta a la época medieval. Pero iría creciendo progresivamente hasta alcanzar la gran superficie que conocemos hoy, sobre todo a partir de la segunda mitad del siglo XVII y el XVIII, cuando se supere la crisis agraria y demografía causada por la expulsión de los moriscos, que dejaría abandonadas algunas tierras del interior. A finales del siglo XVII, otros campesinos, esta vez cristianos viejos, ocuparían los puestos abandonados produciéndose un aumento espectacular de las tierras puestas en cultivo. En la época contemporánea importa destacar las transformaciones que experimentan las infraestructuras, que se mejoran y utilizan a pleno rendimiento. En el momento actual, a pesar de la crisis de la agricultura que amenaza los sistemas tradicionales de riego, estas infraestructuras continúan en uso, formando parte del paisaje de la comunidad, con el que dichas infraestructuras se funden. Esto ocurre tanto en las zonas costeras, en donde las extensiones regadas son mayores, como en el interior, en donde el sistema de riegos ha debido adaptarse a otra geografía.

Lo relevante, sin embargo, es esta unidad paisajística, en la que se incluyen una serie de obras hidráulicas que constituyen una *cultura material* que abarca los ingenios que, a lo largo de los siglos, fueron inventados para regar, pero también para procurar una mejor distribución del agua a las poblaciones. Entre estos elementos se destacan los molinos, o los artefactos que sirvieron para la captación del agua de riego, conocidos como mines, caves o alcavons, pasando por los sistemas de elevación de aguas, para las que se utilizaron *nóries*, *sénies*, *bombillons*, *sanguangos*, etc., etc. Ligada al uso social del agua podemos hablar, también, del desarrollo de una *cultura inmaterial*, expresada en el entramado jurídico que constituyen las ordenanzas y reglamentos para el uso del agua. El regadío ha generado igualmente un espacio de socialización y de celebraciones festivas y religiosas. El ejemplo más relevante es el Tribunal de las Aguas que, habiendo perdido funcionalidad, conserva, sin embargo, un gran valor simbólico.

Desde hace unos 10 años existe en la Universitat de València una unidad de Investigación para el estudio del *Territorio* y del *Patrimonio* (ESTEPA), especializada en el estudio de los regadíos históricos valencianos, desde el punto de

vista histórico y actual. Esta unidad dirigida por el profesor Jorge Hemosilla, está llevando a cabo una serie de estudios, muy minuciosos y detallados, que permiten dar cuenta y poner en valor lo que los especialistas consideran un Patrimonio singular ligado a la cultura del agua.

En total se han publicado 15 estudios correspondientes a otras tantas comarcas de la Comunidad. El proyecto ha sido financiado, hasta ahora, por, la Generalitat Valenciana, a través de la dirección General de Patrimonio, la Confederación Hidrográfica del Júcar y Aguas del Júcar, a partes iguales. Sin embargo, su continuidad no está garantizada, debiendo negociarse periódicamente.

La Comisión de Patrimonio del Consell Valencià de Cultura tuvo la oportunidad de conocer de primera mano los resultados de estos estudios en la entrevista que, a instancias de la comisión, mantuvimos con el profesor Heramosilla, quien, apoyándose en los estudios realizados, nos dio a conocer el alcance e importancia de este Patrimonio. En el curso de la entrevista, sin embargo, se puso de relieve las cada vez mayores amenazas de desaparición que penden sobre este Patrimonio Hidráulico. Como advertiera el profesor Heramosilla, en muchos casos, los elementos inventariados en los libros ya no existen. Han desaparecido junto con el paisaje que los contenía.

Tres son, en opinión del experto, los factores que explican estas y futuras desapariciones: la crisis de la agricultura y la consiguiente extinción de una generación de agricultores que, cuando abandone el campo, no será sustituida por otros; la modernización de los riegos tradicionales sustituidos por el goteo y, sobre todo, la especulación urbanística que difícilmente se detiene ante el patrimonio: como sabemos ha ocurrido en la Huerta de Valencia, cuya degradación ha sido estudiada por el profesor Guinot, quien en su día informó a esta Comisión.

La bibliografía que hemos tenido la oportunidad de consultar para la realización de esta memoria no deja ninguna duda respecto de la importancia del Patrimonio Hidráulico Valenciano. Los libros publicados aseguran la memoria histórica. Pero son también un punto de partida para hacer inventario de lo que tenemos y de lo

que podría ser útil conservar, evitando que desaparezca progresivamente y en silencio, como ha ocurrido en algunos casos que se denuncian.

Lo difícil en este caso es saber qué se debe y qué se puede conservar. El territorio ocupado es mucho y somos conscientes de que no todo es conservable. Sabemos que existen cambios imparables, que en unos casos se considera *progreso* y en otros consecuencias ineludibles generadas por nuevas necesidades sociales. Pero también sabemos que preservar razonablemente es una necesidad y una demanda creciente de las poblaciones que puede llevarse a cabo sin demasiados quebrantos económicos o sociales. Como, por otro lado, proponen los expertos del proyecto ESTEPA que aconsejan *valorar, proteger y utilizar*.

En este sentido señalan la necesidad de dar a conocer el patrimonio hidráulico si se quiere que sea valorado por la población. Precisamente en estos días la prensa se ha hecho eco de la buena acogida que el público de la Ribera ha dispensado a la presentación del último libro de la colección *Recuperem Patrimoni*, dedicado al paisaje y al patrimonio de las Riberas del Júcar, destacando el interés social y político por los proyectos de recuperación que están en marcha en la zona.

Por otro lado, en que la bibliografía mencionada, se proponen ejemplos en donde la recuperación del patrimonio hidráulico se ha hecho pensando en nuevos usos sociales, en relación con el ocio y el turismo rural. Entre ellas: la " Ruta del agua de Chelva, los molinos del Alt Vinalopó , la noria de Casas del Río o el Museu de l'aigua de Begís. Estas recuperaciones nos señalan el camino a seguir.

Con todo, las intervenciones son pocas en relación con la extensión del Patrimonio, aunque el interés creciente de la sociedad y la cada vez mayor implicación de las instituciones parecen augurar un futuro más esperanzador. Las Diputaciones, algunos Ayuntamientos, la dirección General de Patrimonio e incluso la Comisión Europea han respondido positivamente a las demandas de conservación, financiado actuaciones puntuales entre las que cabe destacar la Nòria de Benijòfar y el complejo de l' Assut de Rojales i la Rueda Bernarda ; l' aqüeducte del Arquillo del Convent de Chelva; el sistema hidráulico del Barranc dels Molins en Ares y el Arroyo de Corte de Pallás ; l' Assut de la Font d' En Carròs o la Noria de Casas del

río en Requena. Un ejemplo reciente de estas iniciativas es el proyecto del Parc Fluvial del Túria, entre Vilamarxant y Manises, financiado por la Confederación Hidrográfica del Júcar.

El problema, sin embargo, persiste y se echa en falta una política de mayor calado y futuro, para lo que sería necesario contar con un Plan Estratégico del Patrimonio Hidráulico que, según señalaba el señor Hermosilla en su comparecencia, debería comprender:

- La continuidad del inventario y estudio de los elementos que forman parte del patrimonio, incluida la memoria oral.
- La puesta en valor de estos elementos, mediante la difusión y promoción social.
- La conservación selectiva de los elementos y su puesta en valor mediante el uso que se estime. Lo cual debería implicar un estudio sobre la viabilidad económica y el modo en que pudieran armonizarse los intereses públicos y privados.

En este sentido, estimamos oportuno que:

Desde la dirección General de Patrimonio se inste la aceleración del valioso trabajo de estudio y catalogación que en este momento esta llevando a cabo la Universidad de Valencia.

La Generalitat encargara un Plan Estratégico que sirviera de base para una política de conservación a medio y largo plazo, en el que parecería lógico interesar a otras entidades públicas y privadas y muy especialmente a la confederación Hidrográfica del Júcar o Aguas del Júcar, y la confederación Hidrográfica del Segura que vienen colaborando en proyectos puntuales de conservación. Sin descontar el papel de los municipios cuyo acuerdo parece necesario para el éxito del proyecto.

Para lo cual pensamos que sería oportuno que:

El Consell Valencià de Cultura proposaria una reunió al més alto nivel entre la Generalitat y los responsables de la Universidad para tratar de la posibilidad de elaborar un Plan Estratégico del Patrimonio Hidráulico, a la cual podría sumarse la presidencia de la Confederación Hidrográfica del Júcar, Aguas de Valencia y la Confederación Hidrográfica del Segura, como entidades que vienen participando en los proyectos de estudio y conservación del patrimonio.

BIBLIOGRAFIA.

Jorge Hermsilla (dir) *Regadíos Históricos Valencianos*. Recuperem Patrimoni, Edita Generalitat Valenciana, Valencia – 1997- 2007.

Jorge Hermsilla y otros “Entorn al Patrimoni Hidràulic del regadiu històric valencià” Saitabi, revista de la facultad de Geografia i Història, Universitat de València., en prensa.